

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ ՌԻՍՏՈՒՄՆԱՍԻՐՈՂ ՀԻՄՆԱՂՐԱՍ

ԱԿՈՒՆՔ

ԵՎ

ԿԱԹՆԱՂԲՅՈՒՐ

ԳՅՈՒՂԵՐԻ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ

RESEARCH ON ARMENIAN ARCHITECTURE

ՀՏԴ 719
ԳՄԴ 79.0
Կ 294

Հեղինակ
Գիտական խմբագիր
Խմբագիր-սրբագրիչ
Համակարգչային ձևավորող
Չափագրությունների հեղինակ

Սամվել Կարապետյան
Էմմա Աբրահամյան
Հասմիկ Հովհաննիսյան
Արմեն Գևորգյան
Աշոտ Հակոբյան

Սամվել Կարապետյան
Կ 294 **Ակունք և Կաթնաղբյուր գյուղերի պատմական հուշարձանները.** / Ս. Կարապետյան.- Եր.: ՀճՈՒ հիմնադրամ, 2014 - 20 էջ:

Մեր երախտագիտությունն ենք հայտնում սույն գրքույկի հովանավոր հարգարժան Վարդան Հարությունյանին

Հայրենիքն անհուն նվիրումի և ոգեղենության միակ աղբյուրն է, ազգերի գոյությունն իմաստավորած գերակա արժեքը:

Հայրենիքն ակունքն է մարդուն տրված ազնվագույն և ամենից անկեղծ զգացումի՝ հայրենասիրության, որի խնդրին էլ հայրենաճանաչությունն է:

Այո՛, սիրելու համար պետք է ճանաչել, ուստի և Հայրենիքը սիրելու համար պայման է, որ անհատը լինի հայրենաճանաչ:

Ազգերի պատմությունը ցույց է տվել, որ բազում մահաբեր խութերով դարերը պատվով են հաղթահարել այն ազգերը, որոնց հայրենաճանաչությունը բյուրեղացել և վերածվել է Հայրենիքի պաշտամունքի, որի պայմաններում

հաղթանակն ապահովված է եղել նույնիսկ անկախ ուժերի քանակական անհամաչափությունից:

Ոգեղեն արժեքներով առաջնորդվող և ըստ այդմ ուժեղ, իսկ սրանով էլ պայմանավորված՝ երջանիկ հասարակություն ունենալու համար անքննելի անհրաժեշտություն է, որ նույն հասարակության յուրաքանչյուր մասնիկը լինի հայրենաճանաչ, որն էլ բնականորեն սկիզբ է առնում հարագատ ծննդավայրի ճանաչողությունից:

Հուսով ենք, որ սույն գրքույկն իր համեստ ներդրումը կունենա մեզանում այնքան անհրաժեշտ հայրենաճանաչության խորացման գործի մեջ:

Կեցցե՛ն մեր հայրենաճանաչ հայրենակիցները, փառք սրբազան Հայրենիքին:

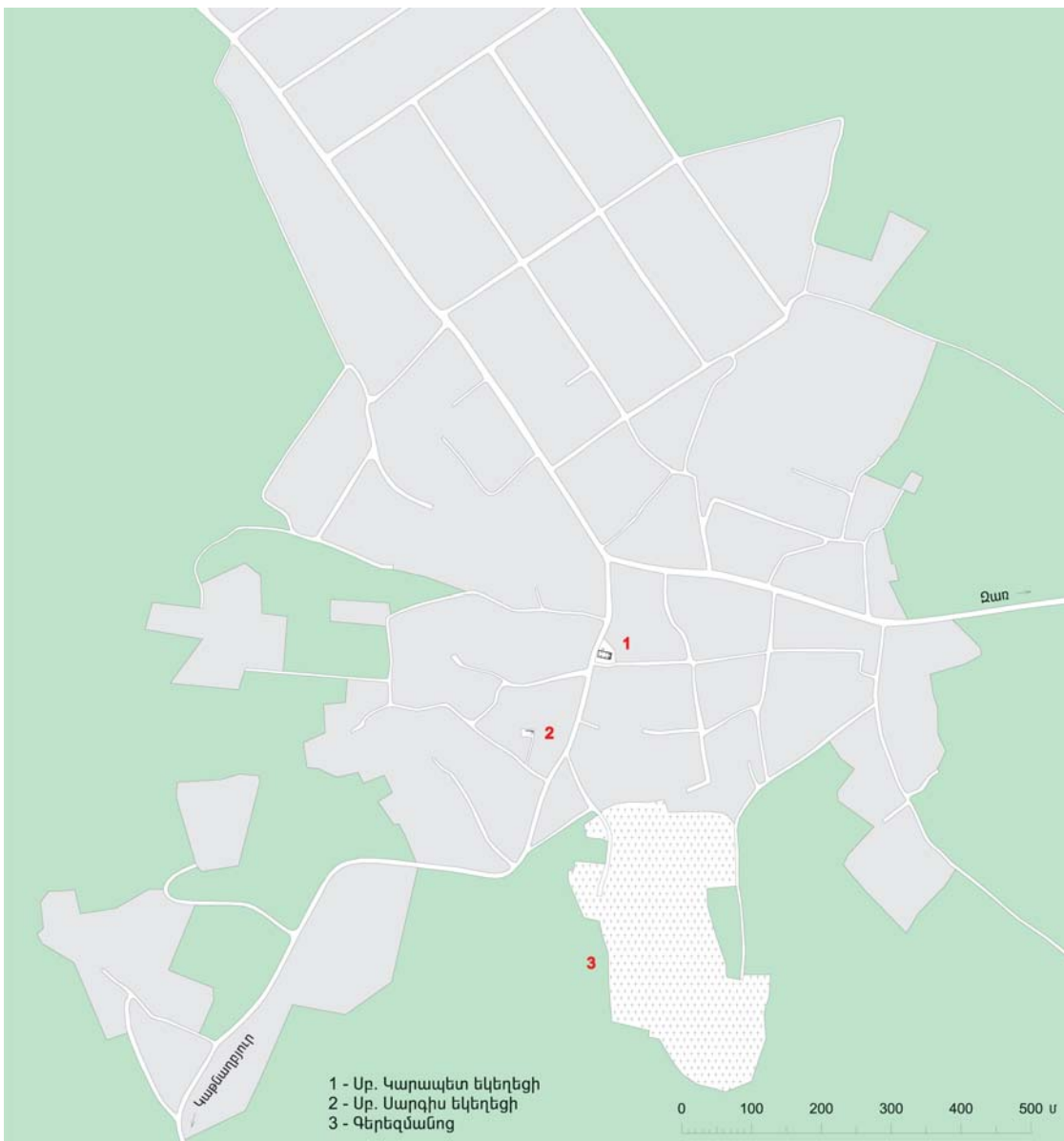

ԱԿՈՒՆԵ ԳՅՈՒՂԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ

Տեղադրություն. գտնվում է Արովյան քաղաքից 5 կմ արևելք՝ Հատիս լեռան հարավային ստորոտին՝ Նորգյուղ և Ջառ գյուղերի միջակայքում: Ծովի մակերևույթից բարձր է 1445-1488 մ:

Անվանում. Ակունքը Կոտեից գավառի այն գյուղերից է, որ բազում դարեր զուտ հայաբնակ լինելով՝ 1604 թ. շահաբասյան բռնազաղթից հետո որոշ ժամանակ մնում են ամայի և պատմական անունը մոռացության մատնում: Խանական տիրապետության շրջանում ստանում է օտարոտի՝ Բաշգյուղ անվանումը, որն էլ 1946 թ. վերանվանվում է Ակունք:

Բնական միջավայրը. Ակունքը հայտնի է ոչ միայն այս գյուղի, այլև ողջ գավառի, իսկ մեր ժամանակներում նաև քաղաքամայր Երևանի համար կարևոր նշանակություն ունեցող գյուղամերձ աղբյուրներով. «...մերձ յայս գիւղ բոխին աղբերակունքն ջրոյ այսր գաւառի»¹:

Ակունք գյուղն արևմուտքից (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.) և սխեմատիկ հատակագիծը (հեղ.՝ Ա. Հակոբյան, 2014 թ.)

¹ Ստորագրություն Կաթողիկէ Էջմիածնի և հինգ գաւառացն Արարատայ, աշխատասիրութեամբ **Յովհաննու եպիսկոպոսի Շահաբասեանց Շահրիարցոյ** միաբանի սրբոյ Էջմիածնի, հատոր Բ, Ս. Էջմիածին, 1842, էջ 161:

Ակունք գյուղը հարավից (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.) և տեսքը տիեզերքից (լուս.՝ Google Earth, 2013 թ.)

Բնակչություն. գյուղի մասին մատենագրական վկայություններ չունենք, սակայն տեղում պահպանված և առնվազն մինչև վաղ միջնադար հասնող նյութական մշակույթի հուշարձանները (կասկածից վեր է, որ վայրը բնակեցված է եղել շատ ավելի վաղ ժամանակներից) վկայում են բնակավայրի ոչ միայն գոյության, այլև նրա կարևոր դերակատարության մասին արդեն վաղ միջնադարում:

Գյուղի ներկայիս բնակիչների նախնիները 1820-ական թթ. վերջերին փոխադրված խոյեցիների և սալմաստցիների, ինչպես նաև Մեծ Եղեռնից հետո Վանի նահանգից փրկվածների շառավիղներ են:

Սկսած 1831 թ.-ից մինչև մեր օրերը, որոշ անկումային ցուցանիշներով հանդերձ, ընդհանուր առմամբ գյուղն արձանագրել է բնակչության թվաքանակի զգալի աճ: Դա է վկայում ստորև ներկայացվող վիճակագրական տվյալների ժամանակագրական աղյուսակը.

տարեթիվ	հայ տուն	2նչ.	քուրդ տուն	2նչ.	ընդամենը տուն	2նչ.
1831 ²	2	9				
1839 ³	11	74				
1842 ⁴	11		6		17	
1869 ⁵	53					
1873 ⁶	60	486	1	8	61	494
1886 ⁷					85	
1893 ⁸	86	684	1		87	
1897 ⁹						827
1906 ¹⁰	139	752	1	14	140	766
1908 ¹¹						781
1909 ¹²		976				
1910 ¹³		997				
1911 ¹⁴	125					
1914 ¹⁵						1562
1917 ¹⁶	159					
1926 ¹⁷						1048
1931 ¹⁸		1100		30	230	1130
1937 ¹⁹		976				976
1939 ²⁰						985
1959 ²¹						932
1970 ²²		1190				1190
1979 ²³						1392
1989 ²⁴						1725
2001 ²⁵		1914				1914
2004 ²⁶						1857
2011 ²⁷		1876				1876

Դպրոց. կրթական գործի կարևորության մասին գյուղացիները մտորել են դեռևս 1880-ական թթ. սկզբներին, համենայն դեպս, հայտնի է, որ արդեն 1884 թ. դպրոցը գործում էր²⁸:

Ցարական իշխանությունների հրահանգով 1885 թ. փակվում է, սակայն հաջորդ իսկ տարում տրված վերա-

բացելու թույլտվությունից ինչ-ինչ պատճառներով գյուղացիներն անմիջապես չեն կարողանում օգտվել: Խնդիրը ձգձգվում է մինչև 1889 թ. փետրվարի 1-ը, երբ դպրոցը վերաբացելու մասին ստացվում է կաթողիկոսական կոնդակ²⁹:

Դպրոցների գործունեությունը լուսաբանող տեղեկագրերում Բաշգյուղի մասին տվյալների բացակայությունը

15 Кавказский календарь на 1915 г., Тифлис, 1914, отдел статистический, с. 97.

16 ՀԱԴ, ֆ. 125, ց. 1, գ. 67, ք. 4:

17 ՀՀ բնակավայրերի բառարան, նույն տեղում:

18 ՀՍԽՀ բնակավայրերի ցուցակ. բնակավայրերն ու ագգաբնակությունը, Երևան, 1936, էջ 38:

19 ՀԱԴ, ֆ. 163, ց. 23, գ. 141, ք. 9 (որից՝ 466 ար., 447 իգ.):

20 ՀՀ բնակավայրերի բառարան, նույն տեղում:

21 Նույն տեղում:

22 ՀՍՀ, հ. 1, Երևան, 1974, էջ 235:

23 ՀՀ բնակավայրերի բառարան, նույն տեղում:

24 Նույն տեղում:

25 Նույն տեղում (որից՝ 952 ար., 962 իգ.):

26 Նույն տեղում:

27 ՀՀ 2011 թ. մարդահամարի արդյունքները. Կոտայքի մարզ, Երևան, 2013, էջ 9:

28 **Խոռոդյան Ս.**, Արևելահայ դպրոցները 1830-1920 թվականներին, Երևան, 1987, էջ 82:

29 Նույն տեղում: Ի դեպ, ըստ մեկ այլ հաղորդման («Արձագանք», 1890, № 3, էջ 6), կոնդակում նշվել է. «...լրատունք է շնորհիվ բանալ միդասեան տղայոց ուսումնաբաններ ... Երևանի թեմի Բաշ գիղում»:

հուշում է, որ թերևս նյութական դժվարություններից ելնելով և հակառակ ձեռք բերված թույլտվության, այնուամենայնիվ, մինչև 1896 թ. դպրոցը չէր գործում, իսկ դրանից հետո էլ չէր կարող գործել՝ կառավարության հրահանգով հայկական դպրոցների գործունեությունը կասեցված (1896-1905 թթ.) լինելու պատճառով:

Հատկանշական է, որ ազգային դպրոցների վերաբացման թույլտվությունը ստանալուն պես (1905 թ.) գյուղացիները գործի են անցնում և նույն թվականի աշնանը վերաբացում հաստատությունը, որը, սակայն, մինչև 1910 թ., ըստ էության, չի կարողանում կանոնավոր հունի մեջ մտնել:

Դրությունն էականորեն բարեփոխվում է 1910 թ.-ից, որն էլ համարվում է դպրոցի վերաբացման տարի, ընդ որում, 1910/11 ուստարում դասատվությունն ընթանում էր երկու սենյակից բաղկացած հատուկ դպրոցի համար կառուցված սեփական շենքում: Դպրոցը երկամյա էր, երկսեռ, ուներ 1 ուսուցիչ և 45 սան (44 ար. և 1 իգ.)³⁰: Հոգաբարձուներն էին Բարսեղ Հարությունյանը, Սմբատ Գասպարյանը, Ավետիս Մնացականյանը և Ռաֆայել Տեր-Մխիթարյանը³¹:

1911 թ. երկսեռ դպրոցն ուներ 1 ուսուցիչ, 45 աշակերտ (40 ար., 5 իգ.)³²:

1911 թ. օգոստոսի 24-ին հոգաբարձուներ են ընտրվում Բարսեղ Հարությունյանը, Բարսեղ Ստեփանյանը և Արշակ Մկրտչյանը, որոնք պաշտոնավարում են մաև 1912/13 ուստարում³³:

30 ՀԱԴ, ֆ. 7, ց. 1, գ. 156, ք. 11 շրջ.-12: Նշվել է մաև. «Բաշգիղի երկամեայ դասընթաց, խառն դպրոց, սեպիական շենք, երկու սենեակ: Երկու բաժանմունքը միացած, զետեղած են մի սենեակում: Մեկ դասատու է պարապում այս երկու բաժանման հետ: Դպրոցը ո՛չ գրադարան և ո՛չ էլ դասական որևէ պարագայ չունի...: Ուսուցիչն է Հմայակ Տէր-Յովհաննիսեան, Գ. ճեմ. V դաս. աւարտ. 1908 թ...: Սաների թիւն է 46, որից 1 աշակերտուիի և 45 աշակերտ են: Դպրոցի քիւղջէն հասնում է 400 րուբլու» (ՀԱԴ, ֆ. 48, ց. 1, գ. 323, ք. 67 շրջ.):

31 ՀԱԴ, ֆ. 7, ց. 1, գ. 156, ք. 12:

32 ՀԱԴ, ֆ. 56, ց. 12, գ. 65, ք. 4 շրջ.:

33 ՀԱԴ, ֆ. 56, ց. 15, գ. 606, ք. 5; գ. 564, ք. 6:

1911/12 ուստարում գործում է որ-
պես երկսեռ 3-ամյա դպրոց՝ 55 (52 ար.,
3 իգ.) աշակերտով և 1 ուսուցչով³⁴:

1912/13 ուստարում հիշվում է որ-
պես 3 բաժանմունքով, 1 ուսուցչով, 60
աշակերտով (53 ար. և 7 իգ.) երկսեռ
դպրոց³⁵:

Ուսումնական տարին սկսվել է հոկ-
տեմբերի 1-ից³⁶:

Հոգաբարձուներն էին Բարսեղ Հա-
րությունյանը, Բարսեղ Ստեփանյանը
և Արշակ Մկրտչյանը³⁷:

1913 թ. մայիսին նշվում է. «Բաշգի-
ղի եռամ. դասընթ. դպրոց, շենքը սեպ-
հական, երկու սենեակ, պատշգամբը
կիսատ, յատակը հող, առաջարկվեց
այս քերի մասերը լրացնել: Երեք բաժ.
(I-III) միացած պարապում է ուսուցիչ
Գրիգոր Բալասանեան, Ներսիս. դպ.
աւարտ 1893 թ., 10-րդ տարւայ փոր-
ձառութեամբ: Սաների քիւն է 60, որից
53 տղայ և 7 աղջիկ են...: Հոկտեմբեր և
նոյեմբեր ամիսներին սաների քիւր 75-
ի է հասել»³⁸:

1913/14 ուստարում ուներ 68 սան,
որից միայն 3-ը՝ աղջիկ³⁹:

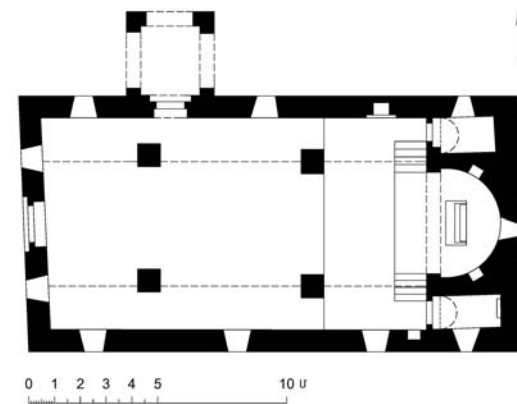
1914 թ. գործում է եռամյա դասըն-
թացով, մեկ ուսուցչով, դասասենյակի
համատեղելիության համեմատ ավելի
շատ՝ 60-70 աշակերտով: Դպրոցի
տարեկան բյուջեն գոյանում է Կովկա-
սի հայոց բարեգործական միությունից
փոխանցվող 200 ռուբլի նպաստով և
աշակերտական թոշակադրամով, որը
միասին կազմում էր 422 ռուբլի⁴⁰:

1918 թ. դպրոցն ուներ 88 սան և 2
ուսուցիչ⁴¹: Նույնքան ուսուցիչ է ունե-
ցել նաև 1919 թ.⁴²:

Խորհրդային տարիներից մինչ
այժմ գյուղում գործում է միջնակարգ
դպրոց: Ի դեպ, այն գավառում առա-
ջիններից էր, որ արդեն 1911/12 ուս-
տարում ուներ 150 կտոր գիրք պարու-
նակող գրադարան⁴³: Գրքերի թիվը
1912/13-ին հասնում էր 128-ի⁴⁴:

Եկեղեցի. գտնվում է գյուղամիջում:
Կառուցվել է ԺԹ դարում և օծվել Սր.
Կարապետի անվամբ⁴⁵: Հիմնավերա-
կառուցվել է 1900-ական թթ., որին հա-
ջորդած օծումը տեղի է ունեցել 1913 թ.
դեկտեմբերի 22-ին⁴⁶:

Եկեղեցին ունի եռանավ բազիլիկ
հիշեցնող հորինվածք (արտաքին չա-
փերն են՝ 19,25 x 9,94 մ): Քարաշեն որ-
մերն ու երկու զույգ սյուները պահում
են փայտածածկ տանիքը: Երկու
մուտքերը բացված են արևմտյան և
հյուսիսային ճակատներից: Վերջինս
բացվում է մույն կողմից եկեղեցուն
կցված առաջին հարկում քառասյուն,
խսկ երկրորդում՝ սրածայր վեղարով

Սր. Կարապետ եկեղեցու հատակագիծը (չափ.՝ Ա. Հակոբ-
յանի, 2014 թ.)

ավարտվող վեց սյուների վրա կանգ-
նած կրկնահարկ զանգակատան մեջ:

Շնորհիվ հարգարժան Վլադիմիր
Գասպարյանի նախաձեռնությամբ
2006 թ. իրականացված նորոգության՝

43 ՀԱԴ, ֆ. 48, ց. 1, գ. 510, թ. 11:

44 ՀԱԴ, ֆ. 56, ց. 15, գ. 564, թ. 6:

45 ՀԱԴ, ֆ. 56, ց. 15, գ. 606, թ. 5 շրջ.: Տե՛ս նաև ց. 12, գ. 65,
թ. 4 շրջ.:

46 ՀԱԴ, ֆ. 48, ց. 1, գ. 641, թ. 69:

Սր. Կարապետ եկեղեցին հյուսիսից և արևելքից (լուս.՝ Ս.
Կարապետյանի, 1977 թ.)

Սր. Կարապետ եկեղեցին ներկայումս
բարեկարգ վիճակում է:

Սր. Կարապետ եկեղեցու զանգա-
կատան արևելյան ճակատին ագուց-
ված է Սր. Սարգիս զորավարի ան-
վամբ օծված մի եկեղեցու շինարարա-
կան հնգատող կիսաեղծ արձանա-
գրություն: Սա, ըստ ամենայնի, որևէ
կապ չունի Սր. Կարապետ ոչ ներկա-

ԺԷ դարի խաչքարի քեկոր՝ ագուցված Սր. Կարապետ
եկեղեցու հարավային որմնով՝ ներքուստ (լուս.՝ Ս. Կարա-
պետյանի, 2014 թ.)

34 ՀԱԴ, ֆ. 56, ց. 15, գ. 564, թ. 6: Ուսուցիչն էր Շմավոն
Մկրտչյանը:

35 ՀԱԴ, ֆ. 56, ց. 15, գ. 606, թ. 5-6: Ուսուցիչն էր Գրիգոր
Բալասանյանը (թ. 5): Տե՛ս նաև ց. 12, գ. 65, թ. 4 շրջ.:

36 ՀԱԴ, ֆ. 56, ց. 12, գ. 65, թ. 4 շրջ.:

37 ՀԱԴ, ֆ. 56, ց. 12, գ. 65, թ. 5:

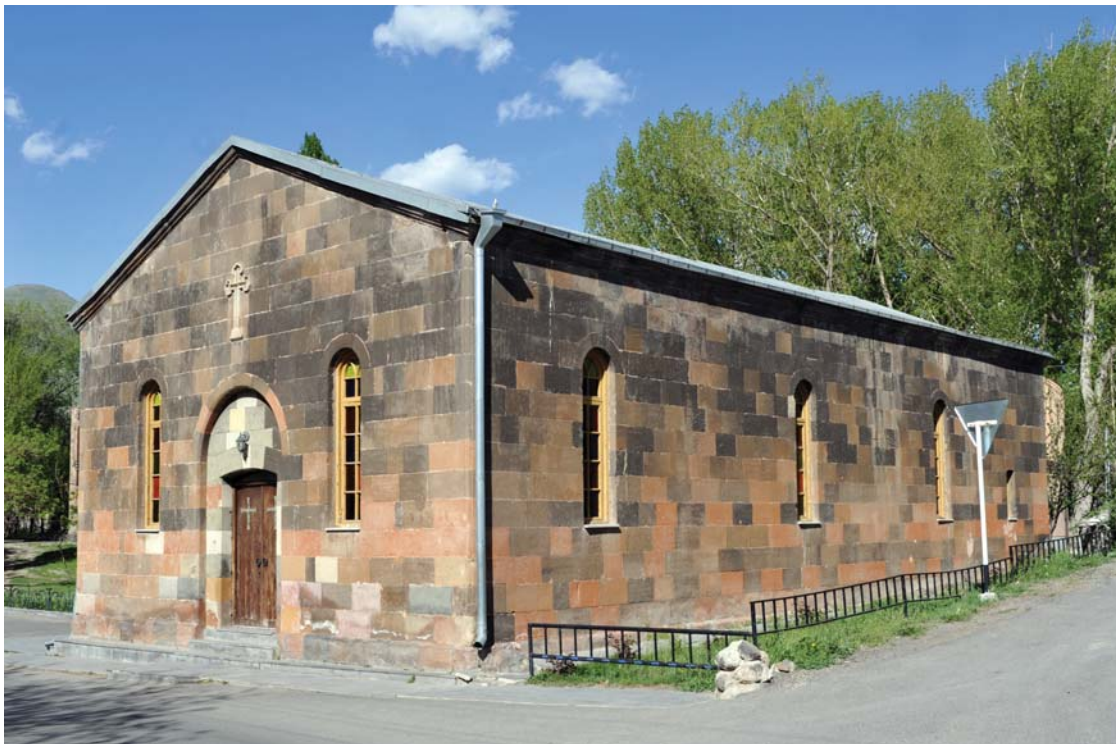
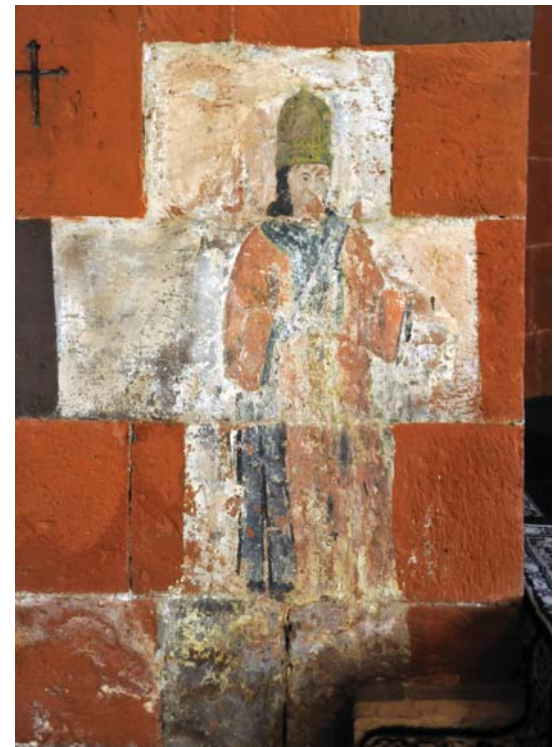
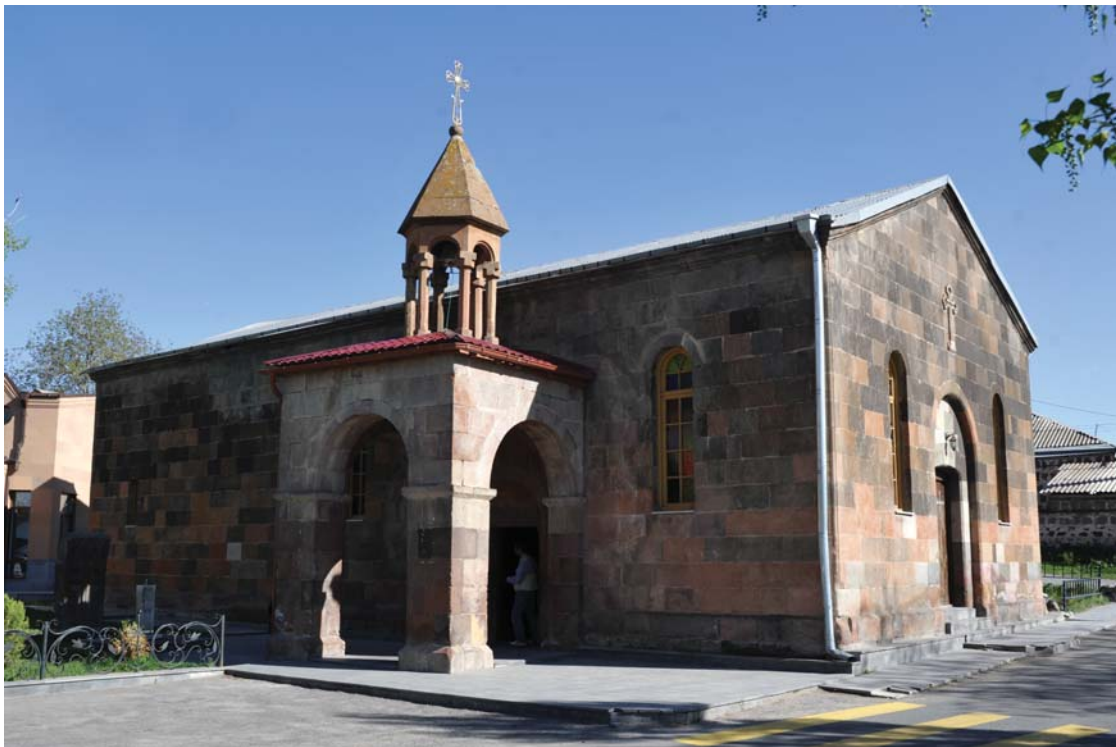
38 ՀԱԴ, ֆ. 48, ց. 1, գ. 388, թ. 24-25:

39 Խոսրոյան Ս., նույն տեղում:

40 ՀԱԴ, ֆ. 48, ց. 1, գ. 390, թ. 40:

41 Վավերագրեր հայ եկեղեցու պատմության, գիրք Ե,
Երևան, 1999, էջ 77:

42 Նշվ. աշխ., էջ 111:

Մր. Կարապետ եկեղեցին հյուսիս-արևմուտքից և հարավ-արևմուտքից, որմնանկարների մնացորդներ եկեղեցու խորանին հարակցող որմի արևմտահայաց ճակատներին (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.)

յիս և ոչ էլ տեղում գոյություն ունեցած նախկին համանուն եկեղեցու հետ և զուտ պահպանության նկատառումներով ժամանակին այստեղ է փոխադրվել գյուղի հին, վաղուց ի վեր ավե-

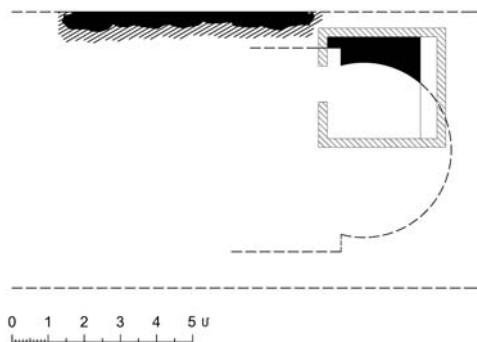
րակված, սակայն ցարդ իր անունն անմոռաց պահած եկեղեցատեղիից:

Մր. Սարգիս եկեղեցի. գյուղամիջում՝ Մելիք Գալստյանի տնամերձ հողամասի եզրին է գտնվում վաղմիջնա-

դարյան (ըստ ամենայնի, վերաբերում է Ե-Է դարերին) եկեղեցու մնացորդ, որից առկա են սոսկ պայտաձև խորանի հյուսիսային հատվածը և որոշ բեկորներ: Բնակիչները, այս եկեղեցին որ-

պես ուխտատեղի ընկալելով և մտահոգ նրա պահպանության խնդրով, խորանի հիշյալ հատվածի վրա մի պարզ շինություն են կանգնեցրել: Հիմք ընդունելով խորանի պահպանված հատվածի չափերը (խորանն ունեցել է 4,7 մ լայնություն և 3,1 մ խորություն)՝ պարզվում է նաև եկեղեցու արտաքին լայնությունը՝ 7,65 մ:

Եկեղեցին կառուցված է եղել համակ սրբատաշ քարերով, կրաշաղախով: Որմերին առկա են եղել վիմագրեր, որոնցից տեղում ոչինչ չի պահպանվել, սակայն հարկ է այս եկեղե-

Սր. Սարգիս եկեղեցու հատակագիծը (չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2014 թ.)

ցուն վերագրել բուն հուշարձանից փոքր հեռավորության վրա գտնվող երկու արձանագրություն:

Առաջինը գյուղի գերեզմանոցի հին մասում գտնվող արձանագիր մի բեկոր է՝ ակնհայտորեն օժտված ցարդ հայտնի գրչության վաղագույն մնուշների բնորոշ ոճական առանձնահատկություններով: Վիմագրի պահպանված հատվածից երևում է, որ այն մի ընդարձակ արձանագրության միջնամասն է և թերի է ինչպես աջ և ձախ կողմերից, այնպես էլ ստորին մասից: Մեզ հասած եռատող արձանագրությունից ընթերցվում է հետևյալը.

...ակութենէ եւ յ... / ...ակս մեղուցեալ հոգո ... / ...:

Սր. Սարգիս եկեղեցուն վերաբերող երկրորդ արձանագրությունը, որի մասին արդեն հիշատակել ենք վերևում,

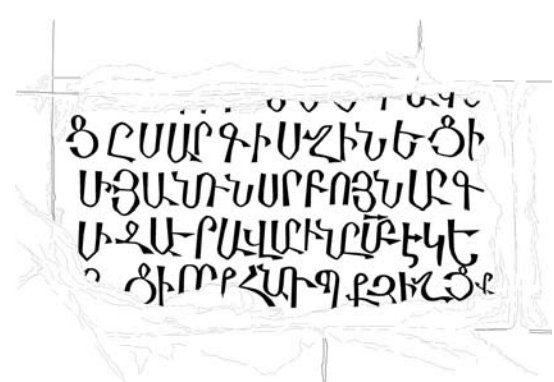
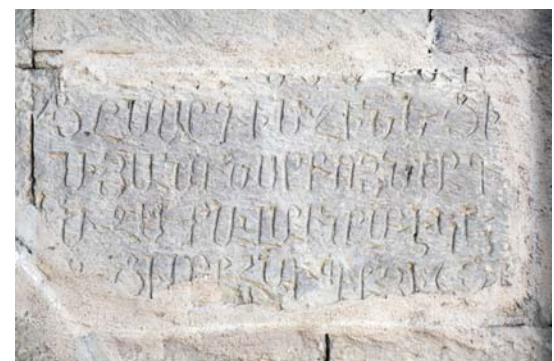

Սր. Սարգիս եկեղեցու խորանին հարող հատվածի մնացորդները, ճարտարապետական և արձանագիր բեկորներ գերեզմանոցում (լուս. և գրչ.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.)

դեռևս Ի դարի սկզբներին ագուցվել է Սր. Կարապետ եկեղեցուն հյուսիսից կից զանգակատան արևելյան ճակատի վերնամասում: Վերջինիս առաջին տողը, որտեղ, ըստ ամենայնի, փորագրված է եղել տարեթիվը, գրեթե ամբողջապես անընթեռնելի է (քարն այդ մասից ամբողջ երկարությամբ կիսված է): Մնացյալ հատվածում ընթերցվում է.

.../ըր Սարգիս շինեցի... / ...սի յանուն սրբոյն Սարգ/սի զաւրաւարիւնը ս(ուր)բ էկե[ղե]ցի, որք հանդիպիք, յիշ[ե]ց[ե]ք ...:

Արձանագրության վերաբերյալ հարկ ենք համարում նաև նշել, որ թեև այն ունի շինարարական բովանդակություն, սակայն դատելով գրչագրական առանձնահատկություններից (ու-

Սր. Սարգիս եկեղեցու՝ ԺԵ-ԺԶ դարերում իրականացված վերաշինության մասին պատմող արձանագրությունը (լուս. և գրչ.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.)

նի ԺԵ-ԺԶ դարերին բնորոշ գրչագրությանը հարազատ տարրեր)՝ վերջինս կարող էր վերաբերել միայն եկեղեցու վերաշինությանը (գուցեև հիմնավերակառուցմանը):

Ակունք գյուղի գերեզմանոցի հին հատվածը (լուս.՝ Մ. Կարապետյանի, 2014 թ.)

Գերեզմանոց. բազմադարյան և ակներևաբար հազարավոր հանգուցյալներ ամփոփած գերեզմանոցը գտնվում է գյուղի հարավային եզրի հյուսիսարևմտահայաց բլրալանջին և նույն բլրի ստորոտին: Այստեղ գերակշռում են անմշակ սալատապանները, բայց և պահպանվել են նաև խաչքարեր (ուշմիջնադարյան) և մշակված տապանաքարեր:

Տապանաքար. օրորոցածև, արձանագր.՝ 2 տող.

*Այս է տապան Թաթուխ որդի տ(է)ր
Ղուկասին, քվ(ին) Ռ...:*

Ծանոթ. ըստ գրչագրական առանձնահատկությունների՝ կարելի է թվագրել ԺԷ դարի 2-րդ կեսով:

Տապանաքար. օրորոցածև. արձանագր.՝ 5 տող.

*[Այս է] տապան Կալուստին, որ է
որդի Ս.../... թողն՝ Ափին եւ Մարիամին,
թիվ .../... ու երկու հարիւր քառսուն
երեքին (1794), ս.../ ...եաց առ տ(է)րն
կենդանին, ով որ կարդա, ա(ստուա)ծ
ռ[դո]րմի ասին:*

Տապանաքար. ուղղանկյունածև, արձ.՝ 6 տող.

*Աստ հանգչի / մարմին Մկրտիչ Մա-
նուկեանի, վախճա/նեաց ի 21 ապրի-
լի, 1834 ամի:*

Տապանաքար. ուղղանկյունածև, արձ.՝ 2 տող.

Ա(յս) է տապան Մարխոշին, որ է

*որդի Մանուկին, / 71 ամի եղև կեցու-
ղեան, 1867 ամի վախճ(ա)ն:*

Տապանաքար. ուղղանկյունածև, արձ.՝ 4 տող.

*Աստ հանգչի գնդահար Սումբ/աթ
Սարգիսեան Տէր-Գրիգորեանցի / մար-
մին, վախճանեցաւ նոյեմբերին 22, /
1898 ամի, 21 ամաց հասակ:*

Տապանաքար. ուղղանկյունածև, արձ.՝ 3 տող.

*Դամբարան Սէռայ Նավասակեա-
նի մի/ամօր դուստր Ներինդոսի, 18
ամեայ / հասակի հանգեաւ, 1903 ամի,
յ(ու)նվ(ա)րի 3-ին:*

Խաչքարեր գերեզմանոցի հին հատվածում, ԺԵ-ԺԸ դարեր (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.)

ԺԷ դարի 2-րդ կեսի, 1794 և 1867 թթ. տապանաքարեր գերեզմանոցում (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.)

1834, 1898 և 1903 թթ. տապանաքարեր (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.)

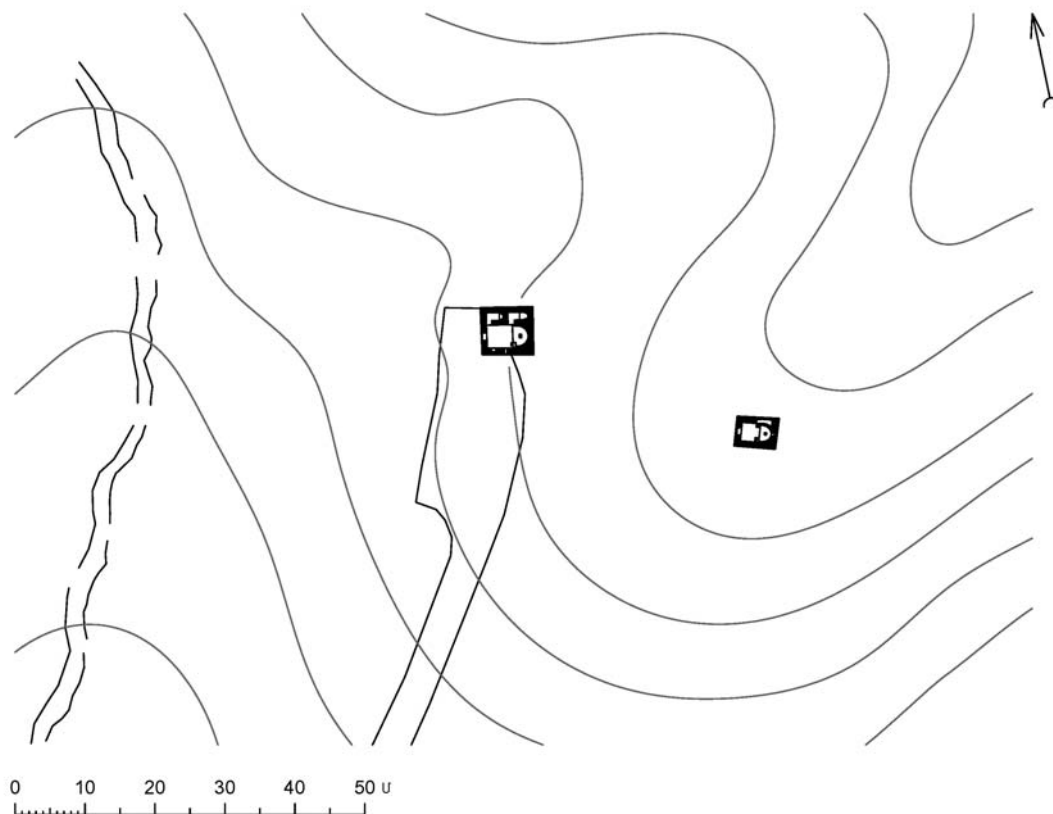
Հատիս լեռը (2522 մ) և նրա հարավային ստորոտի ժայռապարը, որի ներքո գտնվում է Սբ. Պողոս-Պետրոս վանքը (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.)

Սբ. Պողոս-Պետրոս վանք. գտնվում է գյուղից հազիվ 1 կմ հյուսիս-արևելք՝ Հատիս լեռան բնական հենապատի տեսք ունեցող ժայռապարով ավարտվող ստորոտին. «Եւ ընդ հիւսիս իբրև քառորդ մի ժամու ի հարաւային ստորոտի լերին Շամիրամայ ի ծոցաւոր ինչ տեղուջ է գերեզմանուտ. և կիսաւեր մատրունք Բ, ի նմա»⁴⁷:

Երբեմնի վանական համալիրից ցարդ պահպանվել են միմյանցից շուրջ 30 մ հեռավորության վրա գտնվող միանավ բազիլիկ հորինվածքով զույգ եկեղեցիներ, որոնցից վերի-

սուր երկթեք, թաղակապ ծածկով, շարված սև ու կարմիր տուֆի տաշված քարերով, կրաշաղախով, դուռն արևմտյան կողմից է»⁴⁸:

Հարկ է ավելացնել, որ, ըստ եկեղեցու հյուսիսային որմին արտաքուստ պահպանված շինարարական արձանագրության, մեկենաս և նվիրատու Ասլան և Վիրապշահ եղբայրները, սույն եկեղեցուց զատ, միաժամանակ կառուցել են նաև ժամանակի ընթացքում իսպառ ավերված մի գավիթ, որի քառատող արձանագրությունը հետևյալն է.

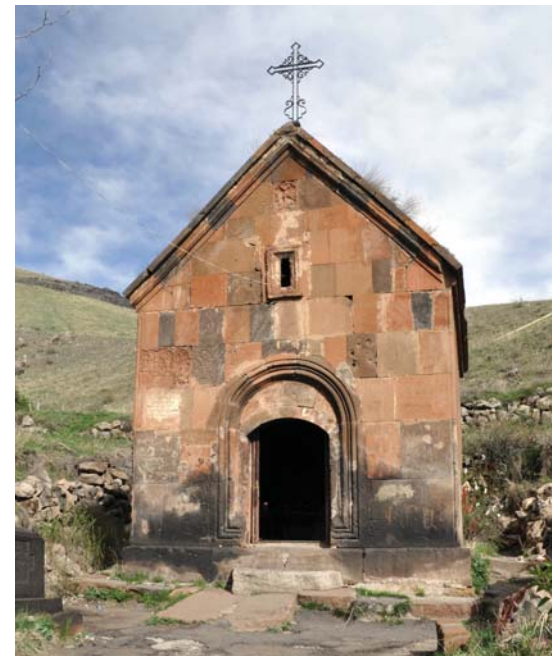
Սբ. Պողոս-Պետրոս վանքի գլխավոր հատակագիծը (չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2014 թ.)

ըն 1890 թ. իրականացված մասնակի նորոգությունների շնորհիվ ցարդ ամբողջական է (արտաքին չափերն են՝ 5,73 x 4,31 մ) և նկարագրվել է դեռևս 1947 թ. «Կանգուն եկեղեցին փոքր է, ուղիղ քառանկյունի հատակագծով,

Շնորհիւն ա(ստուծոյ) ես՝ Ասլանս, եւ եղբայր իմ Վիրապշահ շինեց/աք զեկեղեցիս եւ զգաւիթս եւ տուաք արդիւն սմա այգի եւ հող | եւ սահմանեցաք

48 ՀԱԴ, ֆ. 1063, ց. 1, գ. 1403, ք. 2-3 (ի դեպ, համառոտ նկարագրության հեղինակն այն համարել է ԺԷ դարի կառույց):

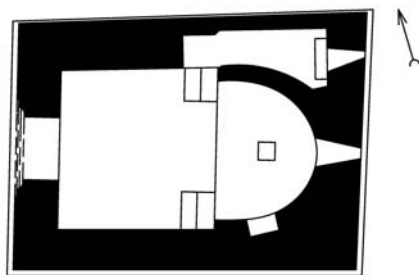
47 Ծախիսբունեանց Յ., նշվ. աշխ., էջ 161-162:

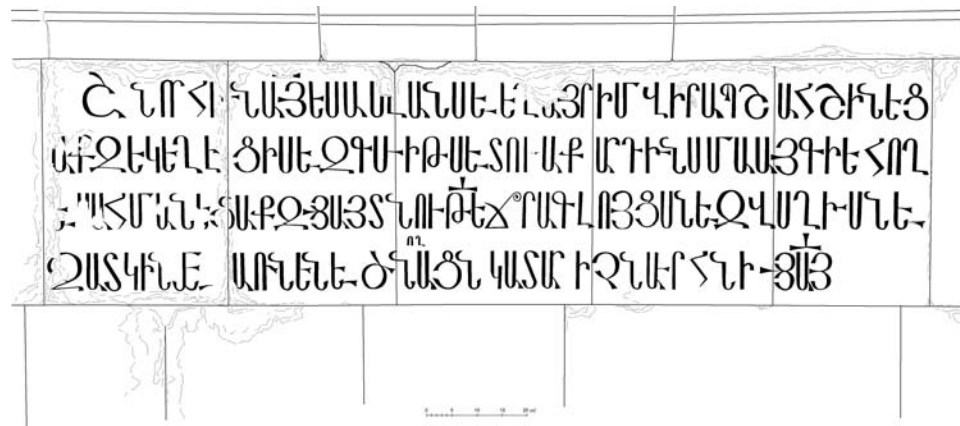
Սբ. Պողոս-Պետրոս վանքի վերին եկեղեցին արևմուտքից և հարավ-արևմուտքից (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.)

գյայտնութե(ան) ճրագալոյցսն եւ զվաղիւսն, եւ | զատկին մեր առնեն եւ ծնողացն կատարիչն արինի յա(ստուծոյ):

Ինչ վերաբերում է սույն անթվակիր արձանագրության փորագրման ժա-

Մր. Պողոս-Պետրոս վանքի վերին եկեղեցին հարավ-արևելքից, հյուսիսից (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.) և հատակագիծը (չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2014 թ.)

մանակին, ապա գրչագրության ոճական և գեղարվեստական առանձնահատկությունները թույլ են տալիս վիճաբանել բավականաչափ վստահորեն վերագրել ԺԳ դարի 2-րդ կեսին, որով և եկեղեցու կառուցումը՝ նույնպես:

Եկեղեցու արևմտյան ճակատի հյուսիսակողմին առկա է 1890 թ. իրականացված նորոգության վեցատող հիշատակագրությունը.

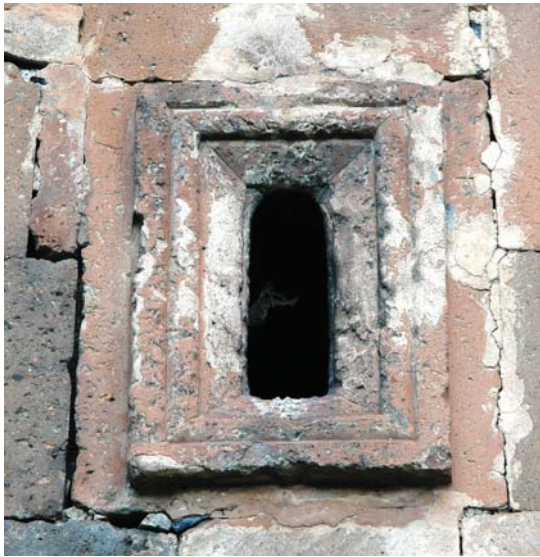
Վանքս նորոգեցաւ ի 1890 ամի արդեամբք Ստեփան / Տեր-Գրիգորեանցի, / բաշգիւղացի:

Ի դեպ, նորոգողն ինքն էլ հանգչում է հենց եկեղեցու առջև զետեղված տապանաքարի ներքո, որի հարավային նիստին արձանագրված է.

Աստ հանգչի Ստեփան Տեր-Գրիգորեան(ա)ն՝ նորոգող տոյն վանքս, վախճանեցաւ 1898 թ., 85 ամեայ / հասակի:

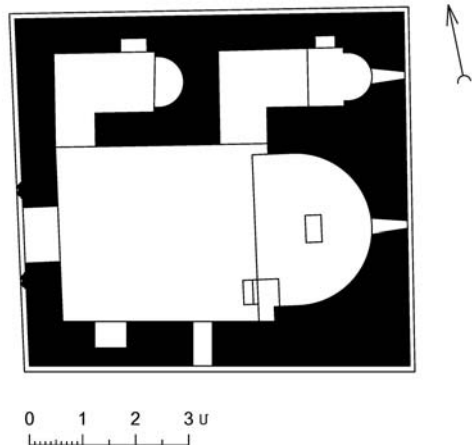

Մր. Պողոս-Պետրոս վանքի նորոգության հիշատակագիրը (1890 թ.) և նորոգողի (1898 թ.) տապանագիրը (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.)

Մր. Պողոս-Պետրոս վանքի վերին եկեղեցու արևմտյան ճակատից բացված լուսամտի շրջանակը (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2007 թ.)

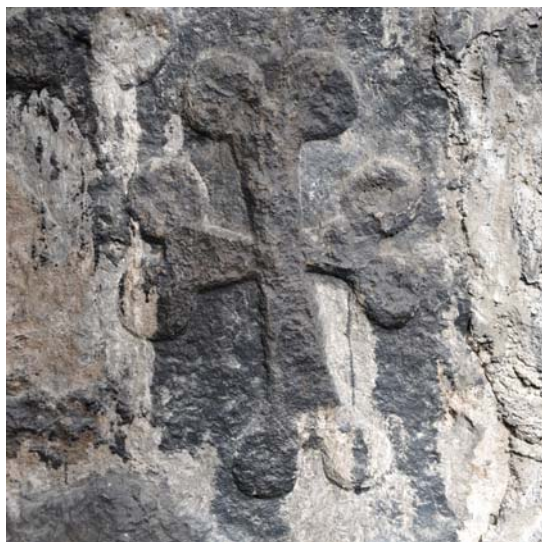
Վանական համալիրի երկրորդ կամ ներքին եկեղեցին նույնպես միանավ թաղածածկ բազիլիկ է (արտաքին չափերն են՝ 7,17 x 6,65 մ), սակայն, ի տարբերություն վերին եկեղեցու, սա մեկի փոխարեն ունի երկու ավանդատուն, ընդ որում, երկուսն էլ՝ կառույցի հյուսիսային կողմում: Ի դեպ, այս եկեղեցու համառոտ նկարագրությունը ևս տրվել է դեռևս 1947 թ. «Արևելյան կողմից ունի արսիդա, հյուսիսային կողմում, պատի ամբողջ երկարությամբ՝ 2 հատ խորան, որոնք արևելյան կողմից ունեն կիսակլոր արսիդա, իսկ դռները բացվում են դեպի հարավ՝

Մր. Պողոս-Պետրոս վանքի ներքին եկեղեցու հատակագիծը (չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2014 թ.)

Մր. Պողոս-Պետրոս վանքի ներքին եկեղեցին արևմուտքից, հատված նույն ճակատից և արևմտյան ավանդատան ներքին տեսքը դեպի արևելք (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.)

Մր. Պողոս-Պետրոս վանքի ներքին եկեղեցու որմներում նորոգությունների ժամանակ ագուցված գեղաքանդակ խաչքարերի քերտրներ, ԺԲ-ԺԴ դդ. (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.)

...նգոված է:

Եթե այս ամենին գումարենք նաև զարգացած միջնադարին պատկանող

այն բազմաթիվ գեղաքանդակ խաչքարերի մնացորդները, որոնք փաստում են տեղում դեռևս 1839 թ. արձանագրված, սակայն 1890 թ. իրականացված նորոգությունների ընթացքում, ըստ էության, ամբողջովին ոչնչացված խաչքարաշատ երբեմնի գերեզմանոցի (հուշարձանները համատարած կերպով յուրացվել են իբրև շինանյութ) առկայության մասին, որոնք հիմնականում ագուցվել են ներքին եկեղեցու որմերում, ապա միանգամայն պարզ կդառնա, որ Սբ. Պողոս-Պետրոս վանքն իր ժամանակի ծաղկուն և կալվածաշատ վանքերից մեկն է եղել, որտեղ բազմաթիվ պատարագներ են մատուցվել՝ ի պատիվ զանազան նվիրատուների:

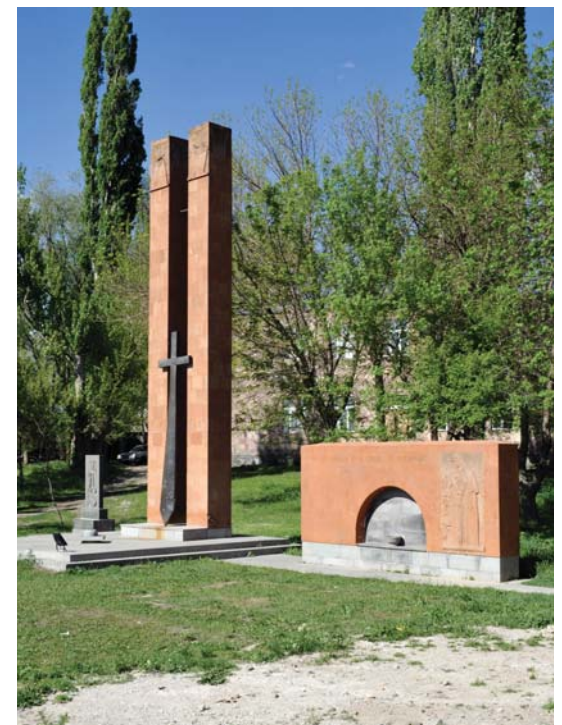
Սբ. Պողոս-Պետրոս վանքի ներքին եկեղեցին 2014 թ. հունիսին ընթացող հնագիտական պեղումների ժամանակ հատվածներ եկեղեցու հարավային ճակատի՝ արևելյան և հյուսիսարևելյան անկյուններին հարող նորաբաց մասերից (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.)

Ի դեպ, 2014 թ. հունիսին հնավայրում ընթանում էին հնագիտական պեղումներ, որոնք անվերապահորեն նոր լույս կսփռեն Սբ. Պողոս-Պետրոս վանքի պատմության բազմադարյա անցյալին:

Նորագույն շրջանին պատկանող հուշարձաններից Ակունք գյուղում ուշագրավ է Սբ. Կարապետ եկեղեցու հարևանությամբ կառուցված Երկրորդ աշխարհամարտում զոհված համագյուղացիների հիշատակը հավերժացնող հուշարձանային համալիրը:

Կալաչա ամրոց. գտնվում է գյուղի հարավային բլրի վրա: Ջրաղեցնում է մոտ 2 հա տարածք: Բլրագագաթն ամրացված է անմշակ, խոշոր որձաքարերով առանց շաղախի շարված պարսպով, որն ունի մոտ 2 մ հաստություն: 1947 թ. արտաքուստ նկատելի էին ուղղանկյուն հենապատերի հետքերը⁵¹:

51 ՀԱԴ, ֆ. 1063, ց. 1, գ. 1403, ք. 4:

Երկրորդ աշխարհամարտում զոհված ակունքցիների հիշատակը հավերժացնող հուշահամալիրը (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.)

ԿԱԹՆԱՂԲՅՈՒՐ ԳՅՈՒՂԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ

Տեղադրություն. գտնվում է Աբովյան քաղաքից 4,5 կմ հարավ-արևելք՝ Հատիս լեռան հարավային ստորոտին՝ Ակունք և Արամուս գյուղերի միջակայքում: Ծովի մակերևույթից բարձր է 1442-1462 մ:

Անվանում. նախկինում հայտնի էր Աղածոր, Աղասոր, Աղագոռ կամ Աղագոր անվամբ: 1946 թ. վերանվանվել է Կաթնաղբյուր:

Պատմություն. ըստ գյուղում պահպանված պատմական հուշարձանների ուսումնասիրության՝ բնակավայրը գոյություն է ունեցել առնվազն միջնադարից և եղել է գավառի զուտ հայաբնակ և ծաղկուն գյուղերից մեկը (առանձնապես ԺԲ-ԺԳ դարերում):

Բնակչություն. ըստ ամենայնի՝ ներկայիս Կաթնաղբյուրը զուտ հայաբնակ է եղել մինչև 1604 թ. պարսից Շահ Աբասի գլխավորությամբ իրագործված Այրարատյան նահանգի ողջ հայ բնակչության բռնագաղթից, որից հետո՝ մի կարճ ժամանակ, ամայի էր: Գյուղը վերստին շենացել է, սակայն, ինչպես երևում է, բնիկներից զատ, գյուղում արդեն հայտնվել էին նաև խանական կառավարիչների հովանավորությունը վայելող եկվոր մահմեդականներ: Համենայն դեպս, այդ պատկերն է արձանագրել բնակչության թվաքանակին վերաբերող առաջին՝ 1831 թ. վիճակագրական տեղեկագիրը, որից պարզվում է, որ 12 ընտանիքից 9-ը տեղացի հայեր էին, իսկ 3-ը՝ եկվոր մահմեդականներ⁵²:

Ներկայիս բնակիչները վկայում են, որ բնիկներից զատ՝ համագյուղացիների մի մասը սերում է Խոյից, իսկ ավելի նվազ չափով՝ Մալմաստից, սակայն չեն հաստատում Արևմտյան Հա-

յաստանից և մասնավորապես Բայազետի շրջանից սերող հայերի առկայությունը, որն արձանագրվել է նախկին որոշ հրատարակություններում⁵³:

Ավելի քան 170 տարիների ընթացքում գյուղի բնակչությունը, ընդհանուր առմամբ բնական վերարտադրության շնորհիվ աճ արձանագրելով հանդերձ, մասնավորապես 1910-ական թթ. երկրորդ կեսին և 1930-1950-ական թթ. ունեցել է նաև նվազման իրողություններ: Ասվածի մասին առավել հստակ պատկերացում կազմելու համար առաջարկում ենք սույն աղյուսակը.

տարեթիվ	հայ		քաթար		ընդամենը	
	տոմ	շնչ.	տոմ	շնչ.	տոմ	շնչ.
1831 ⁵⁴	9	42	3	27	12	69
1839 ⁵⁵	7	36				
1842 ⁵⁶	8		2		10	
1869 ⁵⁷	25					
1873 ⁵⁸	25	142	2	14	27	156
1886 ⁵⁹	32					
1893 ⁶⁰	30	155	2		32	
1897 ⁶¹						169
1906 ⁶²	38	170	2	16	40	186
1908 ⁶³						191
1909 ⁶⁴		287				
1914 ⁶⁵						277
1926 ⁶⁶						279
1931 ⁶⁷					63	300
1937 ⁶⁸						279
1939 ⁶⁹						285
1959 ⁷⁰						228
1970 ⁷¹						330
1979 ⁷²						400
2001 ⁷³		577				577
2004 ⁷⁴						637
2011 ⁷⁵		609				609

53 Օրինակ՝ Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 2, Երևան, 1988, էջ 884: ՀՀ բնակավայրերի բառարան, Երևան, 2008, էջ 104:

54 ՀԱԴ, ֆ. 90, ց. 1, գ. 93, ք. 25-26; գ. 319, ք. 18 շրջ.-20:

55 ՀԱԴ, ֆ. 56, ց. 12, գ. 10, ք. 5 (որից 18-ը՝ ար., 18-ը՝ իգ.):

Տե՛ս նաև **Շահխաթունեանց Յ.**, նույն տեղում:

56 ՀԱԴ, ֆ. 93, ց. 1, գ. 81, մաս III, ք. 1բ (այդ թվում՝ 23 հայ և 5 մահմեդական արական բնակիչ):

57 ՀԱԴ, ֆ. 56, ց. 12, գ. 42, ք. 3:

58 ՀԱԴ, ֆ. 93, ց. 1, գ. 177, ք. 248: Տե՛ս նաև գ. 195, ք. 3:

59 ՀԱԴ, ֆ. 93, ց. 1, գ. 195, ք. 3:

60 **Էփրիկեան Ս.**, նույն տեղում:

61 ՀՀ բնակավայրերի բառարան, նույն տեղում:

62 Памятная книжка Эриванской губернии на 1908 год, отд. III, Эривань, 1908, с. 2-3.

63 Кавказский календарь на 1910 г., Тифлис, 1909, отд. IV, с. 172.

64 ՀԱԴ, ֆ. 56, ց. 18, գ. 764, ք. 284 (որից՝ 186 ար., 101 իգ.):

65 Кавказский календарь на 1915 г., Тифлис, 1914, отдел статистический, с. 83.

Եկեղեցի. Կաթնաղբյուրի Սբ. Աստվածածնի անվամբ օծված ծխական եկեղեցին ԺԹ դարի քարաշեն կառույց է (արտաքին չափերն են՝ 12,76 x 7,71

66 ՀՀ բնակավայրերի բառարան, նույն տեղում:

67 ՀՄԽՀ բնակավայրերի ցուցակ. բնակավայրերն ու ագգաբնակությունը, էջ 38 (որից 162-ը՝ ար., 138-ը՝ իգ.):

68 ՀԱԴ, ֆ. 163, ց. 23, գ. 141, ք. 10 (որից 151-ը՝ ար., 128-ը՝ իգ.):

69 ՀՀ բնակավայրերի բառարան, նույն տեղում:

70 Նույն տեղում:

71 Նույն տեղում:

72 Նույն տեղում:

73 Նույն տեղում (որից՝ 281 ար., 296 իգ.):

74 Նույն տեղում:

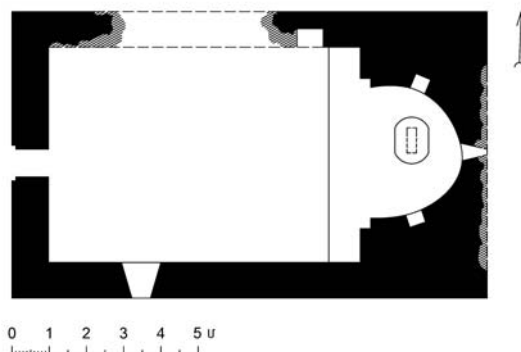
75 ՀՀ 2011 թ. մարդահամարի արդյունքները. Կոտայքի մարզ, Երևան, 2013, էջ 10:

52 ՀԱԴ, ֆ. 90, ց. 1, գ. 93, ք. 25-26; գ. 319, ք. 18 շրջ.-20: Ընդ որում, հայերի բաղկացած էին 42 շնչից՝ 22 ար. և 20 իգ., իսկ քաթարները՝ 27 (13 ար. և 14 իգ.):

մ), որ թերևս հիմնվել է ավելի հին եկեղեցու տեղում: 1963 թ. փլուզվել է և ցարդ շարունակաբար ենթարկվում է բնության քայքայիչ ներգործության:

Թվում է, թե ծածկված է եղել փայտամածով: Ունի ուղղանկյուն հատակագիծ, արևելքում կիսաշրջան խորան՝ առանց ավանդատների: Միակ մուտքը բացված է արևմտյան ճակատից: Խորանում որպես սեղանի վեմ քար է ծառայում ԺԵ-ԺԶ դարերում կերտված և գլխավայր կանգնեցված մի խաչքար: Եկեղեցու կառուցման ժամանակ սոսկ իբրև շինանյութ ագուցվել են մի քանի խաչքարեր ևս:

Կաթնաղբյուր գյուղի գլխավոր հատակագիծն ըստ Google Earth (2013) արբանյակային լուսանկարի (իրատարակության պատրաստեց Ա. Հակոբյանը) և Սբ. Աստվածածին եկեղեցու հատակագիծը (չափ.՝ Ա. Հակոբյանի, 2014 թ.)

Գերեզմանոց. գտնվում է գյուղի հարավարևելյան եզրին: Պարունակում է մի քանի տասնյակ անմշակ սալատապաններ, ուղղանկյունաձև տապանաքարեր, մի քանի գեղաքանդակ խաչքարեր և վերջիններիս պատկանող թափուր մնացած պատվանդաններ:

Պահպանված տապանագրերն էլ միայն ԺԹ-Ի դարերից են: Դրանցից թերևս ուշագրավ են գյուղի վերջին հոգևոր հովիվների տապանագրերը.

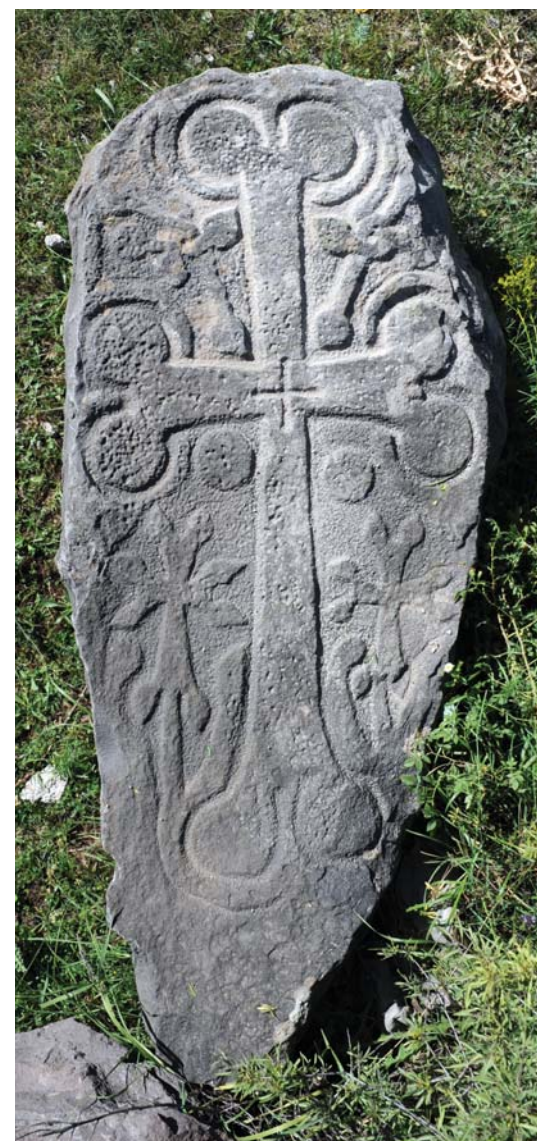
Մուրադյան տեր Հակոբ Նավասարդի, ծ. 1840 թ., մ. 1909 թ.:

Նավասարդյան տեր Խաչատուր տեր Հակոբի, ծ. 1869 թ., մ. 1924 թ.:

Գերեզմանոցի միջնադարյան հատվածի մի զգալի մասը ներկայումս ցավալիորեն հայտնվել է նորագույն ժամանակների թաղումների ներքո, որով ոչ միայն աղճատվել է հնավայրի ընդհանուր տեսքը, այլև ակնհայտորեն տուժել են գերեզմանական մի շարք

Մր. Աստվածածին եկեղեցին հյուսիս-արևմուտքից, հարավ-արևելքից, հարավից և արևմուտքից, սեղանի վեմ-քար ծառայող խաչքարը խորանի կենտրոնում և խաչքարի բեկոր (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2014 թ.)

Գեղեզմանոցի հին հատվածը, խաչքարեր (ԺԲ-ԺԳ դդ. և ԺԵ-ԺԶ դդ.), խաչքարի պատվանդան և ԺԷ-ԺԸ դդ. տապանաքարեր (լուս.՝ Ս. Նարապետյանի, 2014 թ.)

հուշարձաններ (առկա են ինչպես տեղահանվածներ, այնպես էլ իրենց սկզբնական վայրից հեռացվածներ):

Սրբատեղի «Նապույտ հագ». գեղեզմանոցի հյուսիսային եզրին՝ բլրի արևմտյան ստորոտին է գտնվում իր նախնական տեղում և ամբողջական

տեսքով պահպանված մի խաչքար, որին ավանդաբար վերագրվել է բուժիչ հատկություններ:

Յուրաքանչյուր ազգի պատվաբեր պարտքն է ճանաչել հարազատ օրրանը և ուսումնասիրել Հայրենիքում արարված նախնյաց հիշատակները:

Հայոց Հայրենիքում պատմական հուշարձանները հազարամյակների ընդգրկում ունեն և անհամբեղի քանակով ու մեծ խտությամբ տեղաբաշխված են Հայկական ողջ բարձրավանդակում:

Ի տարբերություն բազում ազգերի, որոնցից յուրաքանչյուրն իրականացնում է հայրենի նյութական մշակույթի հուշարձաններին առնչվող ուսումնասիրական տարաբնույթ աշխատանքներ և լուծում նաև դրանց պահպանության խնդիրները, մեր պարագայում նույնն անելու հնարավորությունը հիմնականում սահմանափակված է Հայոց Հայրենիքի՝ սոսկ հայկական պետականության սահմանների ներքո գտնվող տարածքում, ինչպես նաև որոշ պատմական գաղթավայրերում: Այսինքն՝ պատմական անցքերի բերումով հայ ազգի ներկա սերնդին է ժառանգվել մի իրականություն, որն էապես տարբերվում է շատ ու շատ ազգերի առջև նույն ոլորտում ծառացած խնդիրներից:

Այո՛, հեշտ չէ նախնյաց հիշատակներին հետամուտ լինել մանավանդ ցեղասպանության ճանապարհով Հայրենիքիդ տիրացած օտար պետության տարածքում:

Հայրենիքը, անկախ նրա բռնազավթված կամ ազատագրված լինելու իրողությունից, սրբազան է, որտեղ պատմական հուշարձաններն էլ հավաքական առումով Երկիր մոլորակի տվյալ հատվածը հայ ազգին ի բնե վերապահված լինելու մասին ազդարարող «գրանցման վկայականներ» են, որոնք իրենց իսկ գոյությամբ էլ մատնում են պատմական իրականությունը և դրանով անհանգստություն պատճառում որոշ զավթիչ հարևանների:

Ահա այս ըմբռնումների և պարտականությունների գիտակցման թելադրանքով էր, որ սկսած 1969 թվականից՝ ճարտարապետ Արմեն Հախնազարյանը լծվում է Արևմտյան

Հայաստանի և Կիլիկիայի պատմական հուշարձանների փաստագրման գործին և ժամանակի ընթացքում առաջ մղելով աշխատանքները՝ 1982 թ. Գերմանիայի Աախեն քաղաքում հիմնում «Հայկական ճարտարապետությունը ուսումնասիրող» հասարակական կազմակերպությունը:

Տարեցտարի լայնացնելով իրականացվող աշխատանքների ծավալները՝ արդեն 1996 թ. կազմակերպությունը պաշտոնական գրանցում է ստանում ԱՄՆ-ում (Լոս Անջելես), իսկ 1998 թ.՝ նաև Հայաստանի Հանրապետությունում (Երևան): Վերջինս նախ 2000 թ. վերագրանցվում է, իսկ 2010 թ., անփոփոխ պահելով անվանումը, վերակազմավորվում որպես հիմնադրամ:

45-ամյա գործունեության ընթացքում (1969-2014) հիմնադրամն իրականացրել է շուրջ 240 գիտարշավներ դեպի Պատմական Հայաստանի տարբեր շրջաններ, գավառներ և պատմական գաղթավայրեր:

Ստեղծվել է արդեն 400.000 միավորի սահմանագծին մոտեցող թվայնացված պատկերների շտեմարան, որի մաս են կազմում մի քանի հազար չափագրություններ, գրաֆիկական և քարտեզագրական նյութեր:

Ստեղծվել է նաև բնակավայրերի պատմությանն առնչվող տվյալների հատուկ շտեմարան, որն արդեն իսկ հնարավորություն է ընձեռում հյուսելու Մեծ և Փոքր Հայքերի տարածքում գտնվող ցանկացած բնակավայրի պատմությունը:

ՀՃՈԻ հիմնադրամը, սկսած 1997 թ.-ից, ձեռնամուխ է եղել ավարտված ուսումնասիրությունների հրապարակման գործին, որով և անցած տարիներին լույս են ընծայվել ավելի քան 60 միավոր գրքեր, գրքույկներ, քարտեզներ և տպագիր այլ նյութեր:

2006 թ.-ից ի վեր հիմնադրամը ստեղծում է նաև վավերագրական ֆիլմեր:

Ինչպես հրատարակությունները, այնպես էլ վավերագրական ֆիլմերը զետեղված են համացանցում:

Գրքի ստեղծման և տպագրության հովանավոր ՎԱՐԴԱՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

<http://www.armenianarchitecture.am>

<http://www.raa.am>

RAA Armenia

raayer@sci.am

(37410) 52 15 25

Տպագրված է «Բյուրակն» հրատարակչատանը
ԵՐԵՎԱՆ
ՀՃՈԻ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ
2014